

Andrássy György

: PTE, Állam- és Jogtudományi Kar

: andrassy.gyorgy@ajk.pte.hu

A NYELVSZABADSÁGRÓL ÉS A NYELVSZABADSÁG JELENTŐSÉGÉRŐL

On Freedom of Language and Its Significance

A nyelvi jogokat rendszerint kisebbségi jogokként fogják fel. E tanulmány szerint a jogalkotóknak el kellene ismerniük egy egyetemes nyelvi jogot, a nyelvszabadságot is. Ez a szabadság nem újdonság: a belga alkotmány 1831, a svájci pedig 1998 óta ismeri el. A nyelvszabadság magában foglalja a magánéleti nyelvszabadságot, valamint minden embernek azon jogait, amelyek a hivatalos nyelvekkel, a közoktatási nyelvekkel és a nyelvek védelmével kapcsolatosak. Ily módon a nyelvszabadság éppúgy emberi jogi alapját képezi a nyelvi jogalkotásnak, mint a vallásszabadság a vallásokkal és az egyházakkal kapcsolatos jogalkotásnak.

Kulcsszavak: kisebbségi nyelvi jogok, emberi jogok, nyelvszabadság, hivatalos nyelv, közoktatási nyelv, a nyelvszabadság jelentősége

KISEBBSÉGI NYELVI JOGOK ÉS EMBERI JOGOK

A nyelvi jogokat általában kisebbségi jogoknak tekintik, s ez a kisebbségi szemlélet uralja a nemzetközi jogot is: mintha a nyelvi többséghez tartozó személyekkel kapcsolatban föl sem merülne a nyelvi jogok kérdése, mintha e személyek számára lényegtelenek volnának a nyelvi jogok. E tanulmány szerzője sokszor fölvetette már a kérdést, vajon miért nem ismerték, illetve ismerik el a nemzetközi jogalkotók a nyelvi többséghez tartozó személyek számára is azokat a nyelvi jogokat, amelyeket a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek számára már elismertek. A megkérdezett szakemberek többnyire az alábbi válaszokkal keltek a jogalkotók védelmére: 1) Az, hogy a nyelvi többséghez tartozó személyeket is megilletik ezek a jogok, olyan magától értetődő, hogy felesleges lett volna vagy lenne külön megfogalmazni. 2) A nyelvi többséghez tartozó személyek még nem igényelték, hogy számukra is ismerjék el e jogokat. 3) A nyelvi jogokkal kapcsolatos problémák a nyelvi kisebbségekhez, nem pedig a nyelvi

többségekhez tartozó személyekkel kapcsolatban szoktak felmerülni. 4) A nyelvi többséghez tartozó személyek nem szorulnak rá a nemzetközi jog védelmére, mert nyelvi jogaikat kellően biztosítja az államok belső joga.

Nos, nem kizárt, hogy ezek az érvek, megfontolások valóban szerepet játszottak abban, hogy a kérdéses jogokat végül kisebbségi jogokként kodifikálták, bár ez az egykori jegyzőkönyvekből nem igazán tűnik ki (ANDRÁSSY 2013: 261–354). Bárhogy történt is azonban, ezek a megfontolások – ahogy mi látjuk – nem igazolhatták és nem igazolhatják ma sem a szóban forgó jogok kisebbségi jogokként való elismerését. A szóban forgó kisebbségi nyelvi jogokat ugyanis a nemzetközi jogi jogalkotók a második világháború után az emberi jogok nemzetközi jogán belül vagy az emberi jogok nemzetközi jogához szorosan kapcsolódva ismerték el, s az említett megfontolások meglehetősen problematikusak emberi jogi szempontból. Ez talán világossá válik akkor is, ha itt nem bocsátkozhatunk a részletekbe.

Az első érv mindenekelőtt azért problematikus, mert az emberi jogok egyetemes, minden embert megillető jogok, amiből fogalmilag, logikailag az következik, hogy a kisebbségi nyelvi jogok eleve nem illeszkednek e jogok közé: a kisebbségi nyelvi jogok ugyanis csak a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeket illetik meg, a többi embert nem.¹ Ezért az első érvvel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy ha az érv értelmében magától értetődő, hogy azok a kisebbségi nyelvi jogok, amelyeket a nemzetközi jogalkotó már elismert, megilletik a nyelvi többséghez tartozó személyeket is, akkor ebből, figyelembe véve az emberi jogok egyetemes jellegét, nem az következik, hogy a többséghez tartozók számára nem kell elismerni e jogokat, hanem éppenséggel az, hogy számukra is el kell ismerni őket. Más szóval e jogokat éppúgy egyetemes jogokként kellett volna, illetve kellene elismerni, mint a többi emberi jogot.

A második érvvel kapcsolatban azt kell kiemelnünk, hogy az emberi jogok doktrínája szerint az emberi jogok az embereket emberi mivoltuknál, emberi lényegüknél, emberi természetüknél vagy emberi méltóságuknál fogva illetik meg (DONNELLY 2003: 10, 13 és HALMAI-TÓTH 2003: 28). Ha azonban ez így van, akkor e jogok elismerése sem lehet annak függvénye, hogy igénylik-e egyes embercsoportok e jogok számukra való elismerését vagy sem. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az emberi jogok elismerése iránti igényeknek ne is lenne szerepe az emberi jogok elismerése során. Mindazonáltal az, hogy mely jogok ismerhetők el emberi jogokként és melyek nem, az emberi jogok doktri-

¹ A problémát gyakorta meg is fogalmazzák, mondván, hogy a kisebbségi jogok – köztük a kisebbségi nyelvi jogok – voltaképpen „többletjogok”, „privilegiumok”, illetve hogy e jogok a „pozitív” vagy „fordított” diszkrimináció kifejeződései.

nája értelmében nem az ilyen igénybejelentésektől függ, hanem attól, hogy a kérdéses jogok megilletik-e az embereket pusztán emberi mivoltuknál, lényegüknél stb. fogva is, avagy sem.

A harmadik érv azzal a ténnyel indokolja a nyelvi jogok kisebbségi nyelvi jogokként való elismerését, hogy nyelvi jogokkal kapcsolatos problémák a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyekkel kapcsolatban szoktak felmerülni. Mindazonáltal fölmerülnek nyelvi jogi problémák olykor a nyelvi többséghez tartozó személyekkel kapcsolatban is, e tényből pedig az érv logikája szerint az következik, hogy a többséghez tartozó személyek számára is el kellett volna, vagy el kellene ismerni e jogokat. Emberi jogi szempontból ehhez természetesen hozzátehetjük – mutatis mutandis – azt, amit a második érvvel kapcsolatban már elmondtunk.

A negyedik érv szerint a nemzetközi jognak azért felesleges elismernie a nyelvi többséghez tartozó személyek nyelvi jogait, mert e személyek számára az államok belső joga már kellően biztosítja e jogok élvezetét. Nos, nincs kétségünk afelől, hogy a legtöbb állam belső joga valóban ilyen. Csakhogy az emberi jogok doktrínája értelmében az emberi jogokat a nemzetközi jogalkotóknak úgy kell elismerniük, ahogyan e jogok az embereket emberi mivoltuknál, lényegüknél stb. fogva megilletik, nem pedig mintegy maradék jogokként: csupán annyiban, amennyiben e jogokat az államok belső joga még nem vagy nem kellő mértékben ismerte el. Ebből pedig szintén az folyik, hogy azokat a nyelvi jogokat, amelyeket a nemzetközi jogalkotók a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek számára elismertek, el kellett volna, illetve el kellene ismerniük a nyelvi többséghez tartozó személyek számára is, más szóval e jogokat is egyetemes emberi jogokként kellett volna vagy kellene elismerniük.

AZ EMBERI JOGOK TERMÉSZETE ÉS AZ EMBERI JOGOK LISTÁJA

Mint mondtunk, emberi jogoknak azokat a jogokat nevezzük, amelyek az embereket emberi mivoltuknál, emberi lényegüknél, természetüknél vagy méltóságuknál fogva illetik meg. E jogok forrása ilyenformán nem az emberi jogalkotás, nem valamely nemzeti törvényhozó testület vagy nemzetközi szervezet: a szóban forgó jogok teljességgel függetlenek az emberi jogalkotástól, s akkor is megilletik az embereket, ha az emberi jogalkotó nem foglalja bele őket az általa alkotott jogba. Mindazonáltal a jogalkotók gyakran elismerik az emberi jogokat, azaz belefoglalják e jogokat az általuk alkotott jogba. Ezért különbséget kell tennünk az eredeti, az emberi mivoltból, az emberi lényegből stb. származó emberi jogok és az elismert, az emberi jogalkotók által kodifikált emberi jogok között, s meg kell különböztetnünk e jogokat akkor is, ha úgy véljük, tar-

talmilag nem különböznek egymástól. Az emberi jogok jogalkotói elismerése ugyanis semmit sem változtat az eredeti emberi jogokon, e jogok létén, listáján és tartalmán: e jogok jogalkotói elismerése nem e jogokban, hanem a pozitív jogban idéz elő változást, amennyiben megjeleníti, leképezi – többé vagy kevésbé helyesen – e jogokat a pozitív jogban. Ily módon a különféle emberi jogi nyilatkozatok, nemzetközi egyezmények, alkotmányos rendelkezések sohasem magukat az eredeti emberi jogokat foglalják magukban, hanem e jogoknak csak a megjelenítéseit, képeit, másolatait. Az emberi jogok és az elismert emberi jogok vázolt különbségét a filozófusok rendszerint azzal fejezik ki, hogy az emberi jogokat erkölcsi emberi jogoknak vagy röviden erkölcsi jogoknak, az elismert emberi jogokat pedig törvényes emberi jogoknak vagy röviden törvényes jogoknak nevezik (MARTIN 1993: 74 és FEINBERG 1993: 127).

Az emberi jogok doktrínája értelmében az emberi jogok nem csupán függetlenek az ember alkotta jogtól, a pozitív jogtól, hanem felette is állnak e jogoknak. A doktrína értelmében ugyanis az emberi jogalkotó legfontosabb feladata a tőle független emberi jogok felismerése és elismerése, végső soron pedig az egész ember alkotta jog összhangba hozása az emberi jogokkal. Az emberi jogalkotás ilyenformán a doktrína szerint nem lehet tetszőleges: az emberi jogokhoz kell igazodnia. De vajon miért kell vagy kellene ennek így lennie? Nos, a doktrína értelmében azért, mert az ember alkotta jognak igazságosnak, helyesnek kell lennie, az igazságos, a helyes jog mércéi viszont épp az emberi jogok: az ember alkotta jog ott és annyiban igazságos, illetve helyes, ahol és amennyiben megfelel az emberi jogoknak. Megjegyezzük, az emberi jogok elismerésének nagy a jelentősége a mindennapi jogélet szempontjából is: míg ugyanis az eredeti, az erkölcsi emberi jogokon esett sérelmek általában nem peresíthetők, nem tehetők jogviták tárgyává a bíróságok előtt, az elismert, a törvényes emberi jogokon esett sérelmekkel kapcsolatban ez a lehetőség már fennáll.

Az eredeti emberi jogok, az erkölcsi emberi jogok íratlan, láthatatlan, közönséges érzékszervekkel felfoghatatlan jogok; felismerésük csak értelmi belátással, valamilyen erkölcsi érzék vagy intuíción útján lehetséges, levezetésük pedig csak valamilyen nehezen megfogható forrásból, az emberi mivoltból, az emberi lényegből stb. történhet. Nem csoda ezért, hogy sokan kételkedtek és ma is kételkednek az ilyen jogok léteiben (BENTHAM 1843, MACINTYRE 1999: 102), s hogy sok vita folyt és folyik mai is e jogok listájáról, valamint az egyes jogok tartalmáról. Ami a jogok listáját illeti, elég talán csak a gazdasági, szociális és kulturális jogok emberi jogi jellegével kapcsolatos régebbi, valamint az ún. harmadik és negyedik generációs emberi jogokkal kapcsolatos újabb vitákra utalnunk.

A vázolt körülmények között az elismert emberi jogok ma mérvadó listái egyáltalán nem tekinthetők lezártak: a jövőben sor kerülhet további jogok, így nyelvi emberi jogok elismerésére is. A következőkben amellet érvelünk majd, hogy a nemzetközi és a nemzeti jogalkotóknak el is kellene ismerniük egy ma még csak kevésbé felismert és kevésbé elismert nyelvi emberi jogot, a nyelvszabadságot.

A NYELVSZABADSÁG IGAZOLÁSA

Bár nincs kétségünk afelől, hogy a nyelv az ember lényegi sajátossága, hiszen sem az emberi nem, sem az egyes ember nem lenne az, ami, ha nem lenne nyelve és nem használna nyelvet (GREEN 1987: 650–651), az alábbiakban nem az ember lényegéből, természetéből stb. fogjuk levezetni a nyelvszabadságot. Az emberi jogok ugyanis – mint említettük – íratlan, láthatatlan jogok, s ebből következően e jogok közvetlen, intuitív felismerése sokak számára nem elég meggyőző, az emberi természetből, méltóságából stb. való levezetésük pedig legalábbis nehéz. Ezért mi egy más jellegű és biztosabbnak látszó úton teszünk kísérletet a nyelvszabadság igazolására. E bizonyításnak, mely közvetett bizonyítás, négy kiindulópontja van: 1) A legfőbb nemzetközi jogalkotó, az ENSZ már Alapokmányában elkötelezte magát az emberi jogok tiszteletben tartása, illetve elismerése mellett, más szóval elkötelezte magát valamennyi emberi jog elismerésére. 2) A későbbiekben az ENSZ kísérletet tett – főként az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában – az emberi jogok listájának összeállítására s az egyes emberi jogok tartalmának meghatározására is. 3) Az ENSZ még nem ismerte el a nyelvszabadságot. 4) A kijelentések gyakran, sőt szinte mindig hordoznak valamilyen gondolati többlettartalmat ahhoz képest, amit kimondanak, s ez a bennük rejlő többlettartalom rendszerint felszínre is hozható, mindez pedig áll az emberi jogokat elismerő jogalkotói kijelentésekre is. E kiindulópontokból mint premisszákból az következik, hogy ha az ENSZ által már elismert emberi jogokban benne rejlik a nyelvszabadság, akkor az ENSZ-nek elvileg – minthogy elkötelezte magát valamennyi emberi jog elismerése mellett – el kellene ismernie minden ember jogát a nyelvszabadságra is.²

Egy emberi jogról akkor jelenthető ki, hogy benne rejlik az ENSZ által már elismert emberi jogokban, ha a szóban forgó jog levezethető az ENSZ által már

² Ez persze még nem feltétlenül jelenti azt, hogy létezik is a nyelvszabadság mint emberi jog. Ez csak akkor lenne biztos, ha beigazolódna, hogy valóban vannak, hogy valóban léteznek emberi jogok, s hogy az ENSZ által elismert és a nyelvszabadság levezetéséhez felhasznált emberi jogok is ilyen jogok megjelenítései.

elismert emberi jogokból. A kérdés ezért az, hogy vajon levezethető-e a nyelv-szabadság az ENSZ által már elismert emberi jogokból. Nos, mi úgy véljük, levezethető, s levezethető több úton is. Vegyük először a gondolat, a lelkiismeret és a vallás, valamint a vélemény és a kifejezés szabadságát. E jogokat az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban Nyilatkozat) így határozza meg 18. és 19. cikkében: „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához; ez a jog magában foglalja mindenki szabadságát vallásának vagy meggyőződésének megváltoztatásához, valamint vallásának vagy meggyőződésének mind egyénileg, mind másokkal közösségben, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás, istentisztelet és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának szabadságát.

Mindenkinek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához; ez a jog magában foglalja mindenkinek azt a szabadságát, hogy nézetei miatt ne szenvedjen zaklatást, valamint mindenkinek azt a szabadságát, hogy keressen, kapjon és átadjon információkat és eszméket bármilyen közvetítő eszközök útján és határookra tekintet nélkül.”

E szabadságokkal kapcsolatban föl kell tennünk egy fontos kérdést: vajon mely nyelven vagy nyelveken van jogunk gyakorlásukhoz? Az ember ugyanis nem, vagy csak igen korlátozottan képes gondolkodni, véleményt, meggyőződést formálni, hitvallást felfogni, imádkozni, oktatni, információkat, eszméket keresni és átadni nyelvhasználat nélkül. Ráadásul egyetlen ember sem képes általában véve a nyelvhasználatra: mindenki mindig valamely konkrét, meghatározott nyelvet vagy nyelveket használ, e nyelvek száma azonban jelenleg meghaladja a hétezeret (ETHNOLOGUE 2013). A kérdés tehát, hogy vajon mely nyelven van joga minden embernek a gondolat, a lelkiismeret és a vallás, valamint a vélemény és a kifejezés szabadságához, nem csupán indokolt, hanem elháríthatatlan. A Nyilatkozat mindazonáltal – mint láttuk – erről teljes hallgatásba burkolózik, jöllehet a válasz szinte önként adódik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mindenkinek a saját nyelvén van elsősorban joga e szabadságokhoz, hiszen igen sok ember nem is ért és nem is beszél más nyelvet. Könnyen belátható azonban az is, hogy mindenkinek joga van a saját nyelvétől különböző nyelveken is e szabadságokhoz. Mert miért is ne lenne joguk azoknak, akik a saját nyelvükön kívül más nyelvet vagy nyelveket is beszélnek, e más nyelven vagy nyelveken is élvezni e szabadságokat? S ha az emberiség jelentős része beszél is egynél több nyelven, vajon miért ne lenne joga éppígy bárki másnak is megtanulni a saját nyelvén kívül egy vagy több nyelvet, s e nyelven vagy nyelveken is élvezni a szóban forgó szabadságokat? Más szóval, miért is ne lenne mindenkinek joga – a gondolat, a lelkiismeret és a vallás, valamint a vélemény és a kifejezés szabadsága körében – a nyelv-szabadsághoz?

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás, valamint a vélemény és a kifejezés szabadságát természetesen elismeri a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban Egyezségokmány) is. Mi több, azok az államok, amelyek ratifikálták az Egyezségokmány első fakultatív jegyzőkönyvét, lehetővé tették azt is, hogy a joghatóságuk alá tartozó személyek panasszal forduljanak az ENSZ Emberi Jogi Bizottságához, ha úgy érzik, hogy megsértették az Egyezségokmányban elismert valamely jogukat. A Bizottsághoz számos panasz érkezett, s akadt köztük olyan is, amely épp az általunk vizsgált kérdést feszegette. Ebben az ügyben – a *Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Kanada* ügyben – pedig a Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy az Egyezségokmány 19. cikkében elismert vélemény- és kifejezési szabadság magában foglalja azt a szabadságot is, hogy az ember „a maga által választott nyelven fejezze ki magát” (UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE 1993: 13–14). Ilyenformán az Egyezségokmánynak a vélemény és a kifejezés szabadságát elismerő cikkéből maga az Emberi Jogi Bizottság is levezette, kibontotta a nyelvszabadságot. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy ebben a formában 1993 óta már az ENSZ is elismeri minden ember jogát a nyelvszabadságra.

A nyelvszabadság azonban – ahogy azt korábban már jeleztük – más úton is levezethető; az Egyezségokmányból úgy, ha annak 27. cikkét tesszük vizsgálat tárgyává. E híres és sokat vitatott cikk kisebbségi jogokat ismer el, köztük egy kisebbségi nyelvi jogot is: „Azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk tagjaival közösségben saját kultúrájukat élvezzék, hogy saját vallásukat megvallják és gyakorolják vagy hogy saját nyelvüket használják.”

Ha e cikket nyelvtani és logikai értelmezésnek vetjük alá, le kell vonnunk azt a következtetést, hogy azokban az államokban, ahol nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját nyelvüket használják, viszont ugyanezen államokban a nyelvi többséghez tartozó személyektől meg lehet tagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját nyelvüket használják. Ez az eredmény azonban, amellyel a cikk vitája során egyébiránt még nem vetettek számot, nyilvánvaló ellentmondásban áll a józan ésszel és az emberi jogok doktrínájával – különösképp az emberi jogok egyetemes jellegével, valamint az egyenlő jogvédelemhez és a nem-megkülönböztetéshez való joggal –, s persze az ENSZ-ről sem tételezhetjük fel, hogy e cikkel lehetővé kívánta volna tenni, hogy a nyelvi többségekhez tartozó személyektől megtagadassák a jogot saját nyelvük használatához. Ez tehát egy képtelen, egy abszurd helyzet, amely azonban ettől még fennáll és képtelensége, abszurditása

csak úgy küszöbölhető ki, ha az ENSZ kinyilvánítja, hogy a nyelvi többségekhez tartozó személyektől sem lehet megtagadni azt a jogot, hogy saját nyelvüket használják.³

Ha azonban az ENSZ kimondja, hogy sem a nyelvi kisebbségekhez, sem a nyelvi többségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy saját nyelvüket használják, akkor voltaképpen egy egyetemes emberi jogot ismer el: azt, hogy senkitől sem lehet megtagadni a jogot, hogy saját nyelvét használja, vagy hogy mindenkinek joga van saját nyelve használatához. Ha azonban az ENSZ elismeri, hogy mindenkinek joga van a saját nyelve használatához, aligha állhat meg itt: el kell ismernie, hogy mindenkinek joga van más nyelv vagy nyelvek tanulásához és használatához is, s hogy végső soron mindenkinek joga van a nyelvszabadsághoz. E szabadság részletesebb igazolására és fogalmi elemeinek további kibontására itt nincs terünk, más írásainkban azonban ezt már megtettük (ANDRÁSSY 2009, ANDRÁSSY 2012, ANDRÁSSY 2013).

A HIVATALOS NYELV ÉS A KÖZOKTATÁSI NYELV KÉRDÉSE

Az eddigiek fényében úgy tűnik, az emberi jogok ENSZ által kimunkált nemzetközi joga valóban magában rejti, valóban magában foglalja a nyelvszabadságot. A mondottakból azonban éppily világos az is, hogy a nyelvszabadság mindenekelőtt a magánéletre, a tág értelemben felfogott magánéletre vonatkozik, s nem terjed ki minden további nélkül az állami szerveken és intézményeken belüli, valamint az állami szervek és intézmények előtti nyelvhasználatra. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvszabadságnak, a magánéleti nyelvszabadságnak ne lennének fontos vonzatai, implikációi a hivatalos nyelvvel vagy nyelvekkel, illetve a közoktatási nyelvvel vagy nyelvekkel kapcsolatban. A szóban forgó implikációkat talán úgy vezethetjük le a legegyszerűbben, ha ismét olyan emberi jogok felé fordulunk, amelyeket az ENSZ már elismert.

A Nyilatkozat 10. cikke kimondja, hogy mindenkinek teljesen egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja, s ez határozzon jogai és kötelezettségei, valamint minden ellene emelt vád megalapozottsága felől. A 11. cikk értelmében minden büntetendő cselekménnyel vádolt személyt ártatlannak kell vélelmezni mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánosan lefolytatott perben, a védelméhez szükséges valamennyi biztosíték mellett, törvényesen megállapítják. A 26. cikk végül kinyilvánít

³ Elvileg megoldás lehetne az is, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek jogát sem ismerik el a saját nyelvük használatához, azaz senkinek sem ismerik el azt a jogát, hogy a saját nyelvét használja. Ez azonban még a jelenleginél is nagyobb képtelenség lenne.

nítja, hogy mindenkinek joga van a neveléshez, hogy a nevelésnek legalább az elemi és alapvető oktatást illetően ingyenesnek, s hogy az elemi oktatásnak kötelezőnek kell lennie.

Mint látjuk, a Nyilatkozat ismét hallgat arról, hogy vajon mely nyelven illetik meg ezek a jogok az embereket. Márpedig aligha „tárgyalhat” ügyeket egy bíróság nyelvhasználat nélkül, de éppígy aligha lehet bárkit büntetendő cselekménnyel „vádolni” nyelvhasználat nélkül, s rendes körülmények között a „nevelés”, az „oktatás” sem nélkülözheti a nyelvhasználatot. Ezekben az esetekben is elháríthatatlan tehát a nyelvre vonatkozó kérdés, mindazonáltal a válasz már sokkal nehezebb, mint volt a korábbi esetekben. Mert ugyan most is ésszerűnek, magától értetődőnek látszik, hogy mindenkinek elsősorban a saját nyelvén van joga a felsorolt jogok gyakorlásához, ha azonban ezt elfogadjuk, akkor úgy tűnik, minden élő beszélt nyelvet bírósági eljárási nyelvvé, illetve hivatalos nyelvvé, valamint közoktatási nyelvvé kellene tenni minden államban, vagy minden államban olyan nyelvet kellene hivatalos nyelvvé és közoktatási nyelvvé tenni, amely nyelv nem a saját nyelve senkinek sem. Ezek az implikációk azonban már egyáltalán nem látszanak ésszerűnek vagy magától értetődőnek. Van-e, lehet-e megoldása ennek a problémának, s ha igen, miben állhat ez a megoldás?

Nézetünk szerint van megoldás, s ennek kulcsa az, hogy felismerjük: eddigi érvelésünkben az a föltevés vezetett bennünket, hogy az emberi jogok mindenkit megilletnek mindenhol. Ez az előfeltevés egyáltalán nem alaptalan, hiszen a legtöbb emberi jog – úgy tűnik –, valóban ilyen. Tény azonban, hogy az ENSZ elismert olyan emberi jogokat is, amelyek ugyan mindenkit megilletnek, de nem mindenhol. A legismertebb ilyen jogok a politikai jogok. A Nyilatkozat például kimondja, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy részt vegyen *hazája* (kiemelés: A. Gy.) közügyeinek igazgatásában közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján”. Eszerint tehát a politikai jogok mindenkit megilletnek, de nem mindenhol, hanem mindenkit csak a saját hazájában. Nos, úgy véljük, a hivatalos nyelvvé és a közoktatási nyelvvé kapcsolatos nyelvi jogok szintén ilyen természetűek: mindenkit megilletnek, de nem mindenhol. Közelebbről nézve tehát úgy véljük, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy a saját nyelvét hivatalos nyelvként használja vagy legalább hivatalos ügyekben is használhassa, hogy a saját nyelvén tanuljon a közoktatási intézményekben vagy legalább a saját nyelvét is tanulhassa az ilyen intézményekben, s hogy saját nyelve egyébként is védelemben részesüljön, de nem bárhol. A kérdés már csupán az, hogy hol?

Nyilván nem ott, ahol az adott nyelvet nem is beszélik és nem is ott, ahol csak nemrég óta beszélik. Következésképpen ott van joga mindenkinek mind-

ehhez, ahol a saját nyelvét régtől fogva, hagyományosan beszéljük.⁴ Lehetséges azonban, hogy a nyelvet több országban is beszéljük és elképzelhető, hogy nem minden ilyen országban illetnek meg mindenkit a szóban forgó jogok. Az ugyanakkor bizonyos, hogy mindenkit megilletnek ezek a jogok abban az országban, ahol a saját nyelvét régtől fogva, hagyományosan beszéljük és ő maga a nyelvet hagyományosan beszélő közösséghez tartozva él vagy élt, vagy ebből a közösségből származik. (Erről bővebben lásd ANDRÁSSY 2013: 160–173).

A mondottak után már szabatosabban is meghatározhatjuk a nyelvszabadságot és e szabadságjognak a hivatalos nyelvvel/nyelvekkel, valamint a közoktatási nyelvvel/nyelvekkel kapcsolatos implikációit, és pedig úgy, ahogy ezek a Nyilatkozatból levezethetők, ahogy tehát a Nyilatkozatnak el kellene ismernie őket. Az eredmény a következő:

„1. Mindenkinek joga van a nyelvszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a szabadságot a saját nyelv megtartására és megváltoztatására, valamint a saját nyelv használatára, tanulására és tanítására mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind pedig a magánéletben, s magában foglalja a szabadságot más nyelvek tanulására, használatára és tanítására is.

2. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy saját nyelvét hivatalos nyelvként használja vagy legalább hivatalos ügyekben is használhassa, hogy saját nyelvén tanuljon a közoktatási rendszer intézményeiben vagy legalább tanulhassa a saját nyelvét ezekben az intézményekben, s hogy saját nyelve egyébként is megfelelő védelemben részesüljön abban az országban, ahol ezt a nyelvet régtől fogva hagyományosan beszéljük, és ahol ő maga az e nyelvet beszélő közösséghez tartozva él vagy élt, vagy ebből a közösségből származik” (ANDRÁSSY 2013: 403).

A NYELVSZABADSÁG JELENTŐSÉGÉRŐL

Mint minden emberi jog felismerésének, igazolásának és elismerésének, a nyelvszabadság felismerésének, igazolásának és elismerésének is van bizonyos és nem is lebecsülendő önértéke. A nyelvszabadság jelentősége mindazonáltal – hasonlóan más emberi jogok jelentőségéhez – túlmutat ezen az önértéken.

Vessük tekintetünket először arra a tényre, hogy a világ államainak nyelvi jogalkotása ma rendkívül változatos. A különbségek nyilván visszavezethetők bizonyos fokban az egyes államok eltérő nyelvi adottságaira, nézetünk szerint azonban jelentős mértékben annak tulajdoníthatók, hogy az emberi jogok nemzetközi jogában még hiányosak, kiforratlanok a nyelvi jogalkotás emberi jogi

⁴ Megjegyezzük, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája is csak az Európában régtől fogva beszélt nyelveket – s ezek közül is csak a hivatalos nyelv jogállását nem élvező nyelveket – részesíti védelemben.

mércéi, alapjai. A magunk részéről ezért úgy véljük, a nyelvszabadság felismerésének és elismerésének jelentősége elsősorban abban áll, hogy teljessé, kiforrottá teszi a nyelvi jogalkotás emberi jogi alapjait és mércéit az emberi jogok nemzetközi jogában. Ennek eredményeként a nyelvszabadság éppúgy alapvető támpontokat nyújt az egyes országok nyelvi jogalkotásához, amint a vallásszabadság és a közügyek igazgatásában való részvételhez való jog is ilyen támpontokat nyújt a vallásokkal és egyházakkal, valamint a politikai jogokkal kapcsolatos jogalkotásukhoz.

Nézetünk szerint különleges jelentőségű a nyelvszabadság azon személyek számára, akik olyan országokban élnek, amelyekben saját nyelvük történelmi kisebbségi nyelvnek számít. Az ilyen nyelvek ugyanis igen sok országban nem nyerték még el a hivatalos nyelv és a közoktatási nyelv jogállását, s helyenként még a hivatalos ügyekben is használható nyelv, illetve a közoktatásban tanulható nyelv jogállását sem. A nyelvszabadság különleges jelentőségét a szóban forgó nyelvek beszélői számára az adja, hogy immár e szabadságra hivatkozva, azaz emberi jogi alapon igényelhetik, hogy az ő nyelvük is váljék valamilyen formában hivatalos nyelvvé, vagy legalább hivatalos ügyekben is használható nyelvvé, továbbá közoktatási nyelvvé, vagy legalább a közoktatásban is tanulható nyelvvé, s hogy egyébként is részesüljön megfelelő védelemben.

Kiemelésre kívánkozik végül, hogy egyes országokban a történelmi kisebbségi nyelvek beszélőit gyakran éri az a szemrehányás, az a vád, hogy az általuk élvezett kisebbségi nyelvi jogok voltaképpen „többletjogok”, „privilegiumok”, amelyek „kedvezményes elbánást”, „pozitív diszkriminációt” biztosítanak számukra a többséghez tartozó személyekhez képest. Ez a szemrehányás vagy vád persze a legtöbb országban megalapozatlan, mert bár jelenleg a nemzetközi jog valóban nem ismeri el a nyelvi többséghez tartozó személyek számára azokat a nyelvi jogokat, amelyeket a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek számára elismer, azért az államok belső joga kellő mértékben ellensúlyozza ezt a jogegyenlőtlenséget. Mi több, a valós helyzet sokkal inkább az, hogy éppenséggel a nemzetközi jog próbálja a szóban forgó kisebbségi nyelvi jogok elismerésével ellensúlyozni – szerény mértékben – azokat a nyelvi többletjogokat, privilegiumokat, amelyeket a legtöbb államban a nyelvi többséghez tartozó személyek élveznek az őshonos vagy történelmi nyelvi kisebbségekhez tartozó személyekhez képest. Akárhogy is, a nyelvszabadság jelentősége ebből a szempontból az, hogy értelmüket veszítik az említett szemrehányások, vádak. A nyelvszabadság ugyanis nem kisebbségi jog, nem is többségi jog, hanem egy egyetemes emberi jog, mely egyaránt megillet minden embert, tartozzék akár a nyelvi többséghez, akár valamely nyelvi kisebbséghez. Ez – ahogy mi látjuk – lélektani szempontból is igen fontos: egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy valaki azzal a tudattal

vagy inkább büntudattal beszéli-e a saját nyelvét, hogy e nyelv használatával tulajdonképpen egy privilégiumot élvez, egy többletjogot gyakorol, vagy azzal a tudattal, hogy a saját nyelve használatához éppoly emberi joga van, mint bárki másnak.

Ahhoz persze, hogy mindez valósággá is váljék, a nemzetközi jogalkotóknak el kellene ismerniük a nyelvszabadságot. Véleményünk szerint ehhez rendelkezésre állnak az érvek, s ezek az érvek – amint azt a fentiekben kimutattuk – úgyszólván kényszerítő erejűek. Ily módon tehát voltaképpen nyitott az út a nemzetközi jogalkotás és a nemzetközi jogértelmezés előtt: javaslatokat lehet tenni az emberi jogok egyes dokumentumainak a nyelvszabadsággal történő kiegészítésére, s mozgásba lehet hozni a nemzetközi jogértelmezést olyan irányokban is, amelyekben az emberi jogok nemzetközi jogának értelmezése még kiforratlan. A javaslatok elfogadása ráadásul nem igényelne semmilyen elvi újítást, paradigmaváltást, sőt kimondottan erősítené az emberi jogok nemzetközi jogának logikai koherenciáját. A kezdeményezéseket történeti szempontból is alátámasztja egy fontos körülmény: az, hogy közel jártak a nyelvszabadság felismeréséhez és elismeréséhez 1947–48-ban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megalkotói is (erről bővebben lásd ANDRÁSSY 2013: 261–403).

IRODALOM

- ANDRÁSSY György 2009. Nyelvszabadság: egy elismerésre váró emberi jog = *Jogtudományi Közlöny*, LXIV. évf. 11. szám, 445–456.
- ANDRÁSSY György 2012. Freedom of Language: A Universal Human Right to Be Recognised = *International Journal on Minority and Group Rights*. Vol. 19. No. 2, 195–232.
- ANDRÁSSY György 2013. *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Budapest–Pécs
- BENTHAM, Jeremy 1843. *Anarchical Fallacies; Being an Examination of the Declarations of Rights Issued During the French Revolution*. http://files.libertyfund.org/files/1921/Bentham_0872-02_EBk_v6.0.pdf (A forrás megtekintése: 2013. július 18.)
- DONNELLY, Jack 2003. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- ETHNOLOGUE 2013. <http://www.ethnologue.com/statistics> (A forrás megtekintése: 2013. július 18.)
- FEINBERG, Joel 1999. *Társadalomfilozófia*. Budapest
- GREEN, Leslie 1987. Are Language Rights Fundamental? = *Osgoode Hall Law Journal*, Vol. 25, No. 4.
- HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila 2003. Bevezetés – Alapfogalmak = Halmai Gábor–Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, 25–30.

MACINTYRE, Alasdair 1999. *Az erény nyomában*. Budapest

MARTIN, Rex 1993. *A System of Rights*. Clarendon Press, Oxford

UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE 1993. U.N. Doc. CCPR/C/47/D/359/1989 és 385/1989/Rev.1

O слободи језика и о значају слободе језика

Права на употребу језика се најчешће третирају као мањинска права. Према овој студији било би пожељно да доносиоци правних норми признају и универзално право употребе језика, то јест слободу језика. Ова слобода не представља новину: по Уставу Белгије она се признаје од 1831. године, а по уставу Швајцарске од 1998. године. Слобода језика садржи у себи слободу употребе језика у приватној сфери, као и сва права појединаца која се односе на језике у службеној употреби, на језике у образовању, као и на заштиту језика. На тај начин у домену стварања језичких права слобода језика исто тако представља основу људских права као што то представља и слобода вероисповести у домену стварања права у вези религија и верских заједница.

Кључне речи: мањинска језичка права, људска права, слобода језика, службени језик, језик образовања, значај слободе језика

On Freedom of Language and Its Significance

Linguistic rights usually are seen to be minority rights. However, in accordance with this paper, legislators should recognize a universal linguistic right, freedom of language, too. This freedom is not a novelty: the Belgian constitution has recognized it since 1831, the Swiss since 1998. Freedom of language includes freedom of language in private life and every person's rights concerning official languages, languages of education, and protection of languages. This way, freedom of languages would provide the human right dimension of linguistic legislation similarly to the role of the freedom of religion in case of legislation about religions and churches.

Keywords: minority language rights, human rights, freedom of language, official language, language of education, importance of language freedom